
A nemzetiszocializmus ideológiai alapjai

(*A nacionalizmus*) A totális ideológia fontos elemeit már az NSDAP 1920. évi pártprogramjában¹ meghirdették, amelyben Hitler is közreműködött, majd a *Mein Kampf*-ban összefoglalta alap gondolatait. A különböző eszméket, mítoszokat és politikai hangulatot felhasználva ezekből alakította ki faji gondolatait.

A nacionalizmus semleges fogalom a tömegek politikai és kulturális összetartozásáról, akik egy államban viszonylag homogén lakosságban élnek, s a 19. században nemzetközileg uralkodó életképzelés lett. A fogalom ott kapott negatív értelmezést, ahol jelentősége túllépett az államot összetartó normális patriotizmuson. Mindez különösen Németországra volt érvényes – ahol a többi európai állammal összevetve – a „nemzet” fogalma különösen későn alakult ki, s ehhez még a befejezetlenség jellege is hozzájárult.

Itt már az első világháború előtt léteztek kifejezett nacionalista törekvések, amelyek majd Hitler és az NSDAP eltűzött törekvéseihez kapcsolódtak. Elsősorban az 1891-ben alakult Össznémet Egyesület (*Alldeutscher Verband*) említendő, amelynek tagjai a nemességből, a nagypolgárságból és a képzettebb rétegekből származtak. Központi témáik: a német nemzeti tudat feltámasztása, a külföldi németiség támogatása, az imperialista expanziós politika, az élettér és az antiszemitizmus követelése.

Ma úgy határozzuk meg a nacionalizmust, mint olyan „politikai magatartás, amely a saját állam nagyságát és hatalmát, túlfokozott, intoleráns módon a legnagyobb értéknek tekinti”. Ebben elsősorban a nacionalizmus hibás, amely azt fanatikus sovinizmussá növelte.²

Németország veresége az első világháborúban, s a békeszerződésekben rögzített területi elcsatolások, Ausztria Anschlussának tilalma s ezzel a német egység lehetetlensége ösztönözte arra – miként a „*Mein Kampf*”-ban írja –, hogy politikus legyen, s a német nemzetet új, eddig ismeretlen nagysághoz és hatalomhoz segítse.

Az NSDAP 1920. évi programjának 1. pontja „az összes német egyesítését sürgette a népek önrendelkezésének alapján Nagy-Németországgá”, a 2. pont pedig „a német nép egyenjogúságát más német nemzetekkel szemben, a versailles-i és a St. Germain-i békeszerződések megszüntetését”.³

(*A fajelmélet*) A francia Joseph Arthur de Gobineau (1816–1882) a fajok különbözőségét képviselte, az árja (indo-európai) faj fölényét minden más felett, és a kultúra hanyatlását a magasabb rendűek keveredésének eredményének tekintette az alacsonyabb fajjal. Ebből vezette le az árja magasabb rendűek uralmi igényét.

Charles Darwin (1809–1882) evolúciós tanai az állatvilágban azt mondták: a fajok fejlődése a legrátermettebbek harca a létért és túlélésért. Vele párhuzamosan a szociáldarwinizmus azt vallotta, hogy a szociális kapcsolatok és társadalmi fejlemények hasonló törvények szerint viselkednek.

Friedrich Nietzsche (1844–1900) az új emberről, a „felsőbbrendű emberről” írt, aki lerázott magáról minden hazug, beteges, életellenes jellemet.

Különös szerepet játszott Julius Langbehn kultúrkritikai, névtelenül megjelent értekezése „Rembrandt, mint nevelő. Egy németről” címmel. Langbehn vádolta a teljesség elvesztését az életben, amelyet a nagyvárosok iparosítására és eltömegesülésére vezetett vissza. Az újkort a „plebejusság” és a „vörös pénzkultúrára” vezette vissza, mint destruktív erőként, amely mögött a materializmus és az ész túlbecsülése állt. A teljességet azonban főleg az alsó-német agrárstruktúra és művészet megőrzésének tekintette, s Rembrandtot

szimbólummá emelte. Az egészséges vidéki népességről vallott romantikus elképzelését növelte a szociáldarwinista, faji és antiszemita történelem-tervezetével, amely a későbbi kiadásokban tovább erősödött. Így értekezése a nemzetiszocialista ideológia fő forrása lett.

1918-ban, még az első világháború alatt megalakult a völkisch értelmű Thule-társaság, amely később militáns harci szövetséggé alakult, amely főleg északon terjedt.

Erich Ludendorff tábornok az első világháborúban az állítólag alacsonyabb értékű szláv népek gyarmatosítását az utolsó percekig vallotta.

1921-ben megalakult az Északi Társaság, amelynek fő tézise szerint az „északi faj” kulturálisan és életerejét illetően is minden más emberi csoportosulás felett áll.

A nemzetiszocialisták ebből, és más építőanyagokból rakták össze világnézetüket, amelynek lényege szerint a germánok, mint a sors legtehetségesebb árái hivatottak az alacsonyabb rendű fajok feletti uralkodásra.

(Az antiszemitizmus) A nemzetiszocialisták faji gondolkodási rendszerén belül az antiszemitizmus során a zsidókat „negatív típusként”, hatalmas anti-fajnak demonizálták, amely a világot állítólag titokban uralja (zsidó világ-összeesküvés), s megkísérli szétzúzni az árja fajt, amelynek vitatja hegemon igényét.

Amikor a nemzetiszocialisták hatalmon voltak, azonnal megkezdték a pártprogramjukban rögzített alapelv megvalósítását, miszerint a zsidók nem néptársak és nem foglalhatnak el közhivatalokat.

A zsidó irodalmárokat különös gyűlölet övezte, mivel a weimari köztársaság sajtójában jelentős ellensúlyt alkottak. Kiszorították, kiközösítették és elűzték őket az újságokból. Alig vált ismertté, hogy a német kultúra a zsidó újságírók, költők, művészek és zenészek eltűnésével eleven csontvázzá sorvadt, s 1933-ban még nem lehetett előre látni, hogy a nemzetiszocialista antiszemitizmus tömeggyilkossággá fajul, jóllehet 1926-ban a *Mein Kampf*-ban már szó esett a „zsidók eltávolításáról”.

Az antiszemitizmus már áthatotta az egész 19. és a 20. század kezdetét. Az első világháborúig túlnyomórészt verbális támadásokban vagy a zsidók útjába állított akadályokban testesült meg, amikor tisztviselők vagy katonatisztek akartak lenni. 1918-tól vesztélyesen növekedtek a sérelmek. A zsidókat a háborús vereség részeseivé nyilvánították, amely az ún. tördőfés legendában öltött testet, amely a zsidók és a marxisták szövetségét nyilvánította a forradalom kitörőinek, akiknek a háborús győzelem elmaradását vetette szemükre. A zsidógyűlölet a völkisch egyesületeket is mértéktelen területeken is áthatotta. Így 1920-ban a tiszta tudomány megőrzésére megalakult a Német Természetkutatók Munkaközössége (*Arbeitsgemeinschaft deutscher Naturforscher*). A szervezet „a német tudomány zsidótlánítására” törekedett és a „bolsevik fizika” ellen fordult, amelyet Albert Einsteinben láttak megtestesülni. 1934-ben Rudolf Heß irányításával a faji ideológia terjesztésére megalakult az NSDAP Fajpolitikai Hivatala (*Rassenpolitisches Amt der NSDAP*), amely 1942. évi feloszlataáig átfogó publikációs és propagandatevékenységet folytatott. 1937-ben Berlin-Dahlemben Robert Ritter pszichiáter vezetésével megalakult a Fajhigiéniai és Lakosságbiológiai Kutatóhely (*Rassenhygienische und Bevölkerungsbiologische Forschungsstelle*), amely kezdetben antropológiai, majd 1941-től büntügyi-biológiai kutatásokat végzett. 1942-től a birodalmi területen élő kb. 30 000 roma munkatáborokban történő elszigetelésével és sterilizálásukkal foglalkozott.⁴

(A Führer-kultusz) A nemzetiszocialisták a sokat emlegetett népközösséget az új német nagyság kivívásának feltételül tervezték, amely ideológiájuk következményeként csak autoritás és kemény vezetés révén érhető el. Hitler a Führer-elvet már a *Mein Kampf*-ban meghirdette,

mint politikai elképzeléseinek alapját. Landsbergi fogsága után, az NSDAP újjászervezésekor a Führer-elvet előtérbe állította, s hívei hajlandónak bizonyultak egyedüli Führerré emelni. Mindez tovább bővült az első külpolitikai sikerek után a haza karizmatikus megmentője szerepében. Sőt ezzel még jelentős gondolkodók, Carl Schmitt és Martin Heidegger is egyetértettek.

Hitler ismeretes módon mindinkább ebbe a szerepbe emelkedett, sőt még kulturális bírálóként is fellépett, és kompetensnek érezte magát a képzőművészetben is és ízlését mérvadóknak tekintette. Egy korabeli vicc szerint a zeneszerzők még boldognak tekintették magukat, hogy Hitler nem hegedült. Az irodalomba csak politikai és személyes szempontok alapján avatkozott be.

A Führer-kultusz híveihez különböző elődök tartoztak. A romantikusok organikus, univerzális felfogást vallottak az államról, amelynek élén az uralkodó áll, mint a teljes akarat reinkarnációja. A 19. században feltörekvő nacionalizmus megfelelő korabeli személyiség híján a 12. század végi Staufok császárságára nyúlt vissza. Amikor 1871-ben megalakult a második császárság, I. Vilmost Nagy Vilmoshoz hasonlították, de kevesen hitték, hogy megérdemelte ezt a címet, legfőképpen ő maga. Azután II. Vilmost, a „hős királyt” ünnepték, de ügyetlensége és önbecsülése között hánykolódva a heroikus kép lassan eltűnt róla; helyére az általa elbocsátott Otto von Bismarck kancellár lépett, az igazi birodalomalapító. Jelentőségét senki sem vonta kétségbe; a személyét körülölelő személyi kultusz és a halála utáni mértéktelen dicsőítés tartós volt.

Paul von Hindenburg birodalmi elnökké választása jelentette az első erős ember utáni kiáltást, aki központi hatalmat hoz létre az első világháború és a békeszerződések romjain. Széles körök erre nem láttak erre alkalmasabb személyt a demokratikus pártok között.

Carl Schmitt, a tekintélyes államjogász már az 1920-as években született írásaiban azt az elméletet vallotta, hogy a parlamentarizmus az ipari társadalmak korában elvesztette helyét; ezért erős államot sürgetett, amelyet olyan elnök vezet, aki elegendő teljhatalommal rendelkezik, hogy az ellenálló demokratikus erőket megzabolázza. Később kifejezetten támogatta a Führer-gondolatot.

(Az élettér-gondolat) Az NSDAP programjának 3. pontja országot és földet követelt a német nép táplálására és lakossági feleslegének letelepítését. Ilyen gondolatokat tartalmazott már 1914 előtt az Alldeutscher Verband. A követelés már 1920-ban felbukkant a nemzetiszocialisták céljai között. Elszakíthatatlanul összekapcsolódott a faji felsőbbbségi elképzelésekkel.

Az élettér követelése a nemzetiszocialista nyelvhasználatban is felbukkant a német nép el látásának feltételeként, mivel az első világháborút lezáró szerződések túlságosan kicsi Német Birodalmat irányoztak elő, amelyet minden eszközzel ki kellett bővíteni.⁵

A nemzetiszocialisták az árja fajnak az erősebb jogán igényelték a szükséges élettér erőszakkal történő megszerzését is, főleg a keleti országok irányában, miként Hitler a *Mein Kampf*-ban rögzítette: „Oroszország felső rétege évszázadok óta a germán magból táplálkozik, amelyet mára szinte teljesen kiirtottak.” Tehát ott, az alsóbbrendű szláv népek területén alkalmas terjeszkedési terület létezik a germán felsőbbbségi fajnak.

Az SS-ben még 1945-ig terjedt a gondolat, hogy Ukrajnát Németország gyarmatilag vezetett gabonaktárává tegyék. Ebben különös szerepet kapott „A tér nélküli nép” jelszó, amely 1926-ban Hans Grimm regényének címe is volt. Hitler élettér-elmélete során átvette a fogalmat.

(Nemzetiszocialista mítoszok) A nemzetiszocialisták propagandájukat nem a tényszerű elemzésekre, hanem az érzelmek felébresztésére, az egzisztenciális félelmek és a hazafias kívánságok kihasználására építették. Ideológiájuk kezdettől fogva a mitologizálás tendenciáját hordozta.

A mítoszok eredetileg isteni történetek, amelyekkel az emberek a felfoghatatlannal megbarátkoztak. Az istenhit megszűnésével a mítoszok nem szűntek meg, mivel az emberi fantázia nem elégedett meg a tényekkel. Új mítoszokat gyártott, hogy a reális világ jelenségeit ezekből kiemelje. Így azok nem rendelkeztek többé mindennapi jelentőséggel, hanem tele voltak irreális érzésekkel, vágyakozásokkal és kívánságokkal, törekvésekkel az elérhetetlen iránt. Hatásuk felerősödött, amikor a tömegpszichológia törvénye erősödött és magasabb igazságként fogadták el, amely létbiztonságot teremtett.

A mítoszképzésnél a nemzetiszocialisták meglévő kezdeményezésekhez nyúltak vissza, patetikus súlyt adtak nekik és valláspótlékká dagasztották. Mindez világosan megnyilvánult Hitler vak tiszteletében vagy a „keleti országutazás” során. Mély hatása messze túlmutatott az ideológián. E mítoszképzés néhány komplex eleme az irodalomba is érződött, mivel a mítosz és költészet rokon egymással. Mindkettő gyökere nem az elemző gondolkodásban, hanem a fantáziában és az érzelmes világszemléletben rejlik.

(Az északi felsőbbrendű faj mítosza) A korai germán történelem mindinkább a történelmi szemlélet fókuszába került, mert az ébredező Németország a legnagyobb súlyt arra helyezte, hogy a germánok az ún. történelmi időkbe való belépésük előtt nagy kultúrával rendelkeztek. Felfogásuk röviden így összegezhető: Amit a Krisztus születése előtti több mint kétezer év gazdag történelme számunkra ajándékozott, az nem idegen számunkra, hanem azokból ered vérünk szelleme és vére. Mivel a több mint 4000 éves örökség bennünk él; mai birodalmi területünk földjének nagy része már évezredekkel ezelőtt a miénk volt. Versailles elvette tőlünk ezt a területet, amelyet elődeink vérével hosszú időn keresztül birtokoltunk.

Ezért nem tartjuk szükségesnek, hogy szellemi kölcsönöket kapjunk Athénból és Rómából. Nekik megvan a saját dicsőségük. Legfontosabb azonban, hogy amit ők teljesítettek, az északi örökségből származik, ahonnan a görögök és rómaiak délre költöztek. Mi a skandináv népek mellett a föld egyedüli északi népei vagyunk, amely az ősrégi vérből és földből megszakíthatatlanul kinőtt.

A németek főleg a germánoktól származnak. Az erről folyó kutatásnak hosszú múltja van, miként a germanofiliának is, miként azt többek között Klopstock és a romantikusok ápolták. Mindez a nemzetiszocialista ideológiában még fokozottabban pozitív beállítást kapott, amelyben az ősgermán jelleg az egyszerűséget, a földhöz való kötődést, az egyenes gondolkodást, a szilárd erkölcsöt és tiszteletudást, a hűséget, a kurázsit és halálmegvető bátorságot emelte ki. Ezzel az ősgermán jelleggel indokolták a germánok magas rangját a faji hierarchián belül.

Ebből adódóan a nemzetiszocialista ideológia meg volt győződve arról, és sokakat meg is győzött arról, hogy a katonás északi parasztnép, az „egészséges barbár” kiemelkedő tulajdonságokkal rendelkezik, amelyet csak a civilizáció, a puha vallás és a politikai rendszerek takartak el a ravasz gyengék előnyére. Ha ezt ismét felélesztjük, az északi felsőbbrendű nép ismét valamennyi nép felett fog állni. A tudományban és iskolában kiemelkedő szerepet kapott a germán isteni világ, a hősiessé germán mondák, az Edda és az izlandi Saga.

A nemzetiszocialista ideológia a felsőbbrendű faj mítoszában Friedrich Nietzsche késői munkájára hivatkozott. Az Erkölc származástana (*Zur Genealogie der Moral*) (1887) című munkájában valóban az „uralkodó szőke, árja hódító fajról” és a „szőke bestiáról” esik szó. Szövegeiből ugyan kiderül, hogy Nietzsche a „faj” szó alatt mást értett, mint a nemzetiszocialisták, de ha a szövegkörnyezetet elhallgatják, amelyben más „uralkodó fajt” emlegetett, mint a germánok, akkor a filozófust könnyen lehet ideológiájuk ősenek tekinteni. A lengyel kultúra – ahonnan származott – korántsem emelte olyan magas piedesztálra, mint ahogyan azt a németek tették.⁶

(Az egészséges barbárok mítosza) A századforduló táján az irodalomban – részben Nietzsche kultúr- és civilizációs kritikájának köszönhetően – elterjedt az elképzelés, hogy a kultúra folyamatosan finomul, miközben az élethez való rátermettség csökken. Ezzel ellentétben az északi faj életereje. Thomas Mann a Tonio Kröger című elbeszélésében is a „szőke és kékszemű” emberről beszél.

Oswald Spengler A Nyugat alkonya című munkájában is felkarolta ezt a gondolatot s olyan rendszert emlegetett, ahol a magas kultúrák mindig összehasonlítható módon fejlődnek, és pedig az évszakokkal vagy emberi élettel párhuzamosan: a tavasz szemléletes, primitív–szimbolikus művészetet hoz a törzsi kultúrában, politikai tagozódási tudat nélküli főnököket, a nyár növekvő kulturális óhajt, a polgári szellemi kultúra kezdetét és a politikai tagozódást jelenti, a feudális rendet és a papi uralmat. Az ősz hozza a szellemi fellángolást és a művészet nagy mestereit. Az állam eszméje realitásba fordul, s áttör a polgárság és a pénzgazdaság. A telet vagy az öregkort az alkotó erő kihalása jellemzi a gondolkodásban, a hit értékeinek és az összetartozás tudatának elvesztésével. A nemzetekből kötetlen, politikailag indifferens tömegek lesznek. Ez a késői állapot összefoglalható a civilizáció fogalmában, amikor a kultúra kiüresedett, külsőséges, lélektelen zsugorodási formába kerül. Ehhez döntően hozzájárul a műszaki fejlődés, amelynek nyomán munkáshadsereg jön létre. Spengler a Nyugatot az elsorvadás utolsó szakaszában lévőnek látja, amely megalapozza bukását.

A ciklikus elmélet pesszimizmusa csak azzal a gondolattal „enyhült”, hogy egy elit fölé kerülhet ennek az amorf tömegnek: „a cezarizmus kialakulása. Az erőszakos politika győzelme a pénz felett. A politikai formációk növekvő primitív jellege. A nemzetek belső széthullása a formátlan lakosságba. Ezek összefogása egy alkalmanként ismét primitív–despotikus jellegű impériumba.” Spengler egy ilyen jellegű elitet látott Poroszország hadseregében és közigazgatásában; ez az elit „az erős faj teljes kifejeződése. A tisztet és a tisztviselőt annak teljességében kitenyészítették, de sohasem ismerték el az ennek megfelelő politikai típus kitenyészését”, amely feltartóztatná a bukást.

A nemzetiszocialista ideológia az ilyen jellegű gondolatokhoz kapcsolódhatott, amely az elitgondolatot összhangba hozta a felsőbbbségi faj fikciójával és azt propagálta, hogy az északi ember lerázza magáról a civilizációs hibákat, mint a kereszténység, a lélekelemzés, a rabszolga-erkölcs, a dekadencia, a pacifizmus, és a puha liberalizmus, s megfiatalodva helyrehozza s alkalmassá tegye magát a hatalom gyakorlására. S itt már mindenütt találkozhatunk azokkal a jelszavakkal, amelyeket a „hangadók” a könyvégetések során használtak.⁷

(A nép mítosza) Németország a 19. század első felében több mint 30 országra, kisállamokra és városokra volt széttagolva, ezért a mindenütt virulens nemzeti érzésnek itt más utakat kellett keresnie az állami egységnek, amelyet a „nép” kifejezésben találtak meg. A kifejezés apja Johann Gottfried Herder (1744–1803) volt, miszerint a nép speciális tulajdonságokkal rendelkezők közössége. Mindenesetre távol állt tőle, hogy faji minőségi tulajdonságokat határozzon meg, s következetesen humánus gondolatokat képviselt. Mindez azonban nem akadályozta meg a nemzetiszocialista ideológusokat kisajátításában. Ők a németeknek az évszázadban kifejlődött nemzeti érzéseire támaszkodhattak, amely a „nép” és „népiség” jelszavakat használta etnikai összetartozásukra és született jellegi rokonságukra. Bismarck birodalmában ugyan elérték a nemzeti egységet, de az csak kis-német megoldás volt.

A versailles-i és saint-germaini békeszerződésekben rögzített területi elcsatolások és Nagy-Ausztria Anschlussának tilalma nyomán lehetetlen volt valamennyi német egysége. Így a népi gondolat csak kívánság, s a nemzetiszocialista mítoszalképzés központi

témája maradt. Mindez összekeverve a gátlástalan fajelmélettel érzelmes jelszavakat alakított ki az áldozatkész közösségről és az etnikai fölényről. A politikai szóhasználatban a „néptársak” gyakori formula lett, amelyet az újságok – kezdve 1920-tól a *Völkischer Beobachterrel* –, s folytatva Kurt Pastenacis 1936-ban megjelent munkájával, a germánok néptörténetével (*Volksgeschichte der Germanen*). Hasonlóképpen ide sorolható Hellmuth Langenbucher A kor népi költészete (*Völkshafte Dichtung der Zeit*) című 1937-ben megjelent munkája, amelyben völkisch jelszavakkal foglalta össze a kor összes engedélyezett vagy megtűrt irodalmát.

Az „egészséges népi érzékenység” kifejezés bevonult a joggyakorlatba és ezzel veszélyes dimenziókat kapott. Vele a művészetkritikában is mindent le lehetett mérsárolni, ami nem a népies irányzathoz tartozott, s a „nép” horizontja feletti, a nem a német nép jellegéhez tartozókat „elfajzottnak” minősítették. Így a népi mítosz mindenféle kísérletezést megakadályozott. Az irodalomban más művészeti ágakhoz hasonlóan mindez az izlés egységesítéséhez, az igényes alkotásról való lemondáshoz vezetett, főleg azért, mert a vonalas irodalomkritika a hasonló munkák mögött könnyen és gyakran a zsidó „aszfaltirodalom” megbélyegzését eredményezte, „zsidó ifjakként” szidták őket, s Ernst Barlach szobrász és költő már 1929-ben panaszkodott arról, hogy őt „zsidó és zsidók által bátorított szobrásznak nevezték”.

(*A vér és rög mítosza*) A népiség különösen erőteljesen propagált része a vér és rög mítosza volt. A germán ősoket az egészséges, harcias parasztság társadalmának állították be, amelyet még nem kezdett ki a civilizáció és a kereszténység. Rendszerük a négygyermekes családot népszerűsítette, a többgyermekes családok kedvezményeket kaptak, az anyák pedig az anyasági keresztet. Az élettér-ideológia keretében a parasztsokra várt az újonnan megszerzett földek biológiai meghódítása. Mindez a korai idők fegyveres parasztságára és a kelet-európai területek történelmi betelepítésére (vendek, erdélyiek, a Bánát) emlékeztetett. E történelmi területfoglalások nagy szerepet játszottak a propagandában és az oktatásban.⁸

Az egész vér és rög komplexum olyan mítosz, amely túlmutat a realitáson, mivel többé nem léteztek tisztafajú germánok, s a németek kevert népek voltak. A parasztság, mint a nép egészséges magjaként történő beállítása pedig az iparosítás, sőt a munka világának automatizálása korában inkább egyfajta archaikus, visszaforduló agrárromantikának tűnt.⁹

A paraszti életforma propagálását az urbánus életformák ellensúlyaként kezelték és összekötötték a faji eszmékkel. Az artamánokról szóló ideológia mellett Richard Walther Darré írásai alkották a nemzetiszocialista vér és rög mítosz alapját. A germán–északi fajt parasztsággént értelmezték a zsidó nomádsággal szemben. Az örökösödési jogban a paraszti föld az új paraszti nemesség eszköze lett, amely gazdaságaiban egészséges társadalmat teremt. A társadalom messzemenő elparasztosításának megvalósításához új települési területekre volt szükség, ezért a vér és rög ideológia a „tér nélküli népre” panaszkodva nélkülözhetetlennek tekintette a keleti élettér megszerzését. Ezeket az elképzeléseket támogatta Hitler, Himmler és Schirach is. Főleg az SS kötődött Darré elképzeléseikhez, mert később a keleti hódítások során a megszerzett területek az SS tulajdonába kerültek.¹⁰

(*A frontkatonák mítosza*) A katonaság tisztelete a császárság alatt groteszk méreteket öltött, miként Carl Zuckmayer *A köpenicki kapitány* (1930) című drámájában is ábrázolta. Az első világháború elején a nemzet nagy része a lelkesedés révületében volt, amely kétféle érzésből táplálkozott: a hazát meg kell védeni az igazságtalan támadásoktól, valamint a legyőzhetetlenség mítosza. Még a több mint négyéves háborús időszak sem változtatott sokat a lelkesedésen, mivel a vereségeket az ellenség fölényének tudták

be, és legtöbbjük a bizonyosság vezette, hogy Németország nem vétkes a háború kirobantásában. Az irodalmárok közül számosan később a heroizmust dicsérték, hogy Németország „öt éven keresztül kitartott a világ ellen”.

A pacifista Kurt Tucholskyt és Carl von Ossietzkyt, a *Weltbühne* kiadóit nemcsak a náci, hanem az egész jobboldalon keresztül a polgárság és munkások rétegei is elutasították. Tudatukban már korábban hatott Langemarck szelleme, az elesett német katonák dicsősége, majd a tördőfés legenda.

Langemarck szelleme a Legfelső Hadvezetés 1914. november 11-i hadijelentésén nyugodott, amely szerint „Langemarcktól nyugatra fiatal hadosztályok a Németország, Németország mindenek felett énekszóval megtámadták és elfoglalták az ellenség első vonalait.” A „fiatal hadosztályok” katonái túlnyomórészt önkéntesek, közöttük érettségizők és egyetemi hallgatók voltak, felületesen kiképezve és gyengén felfegyverezve, akiket a taktikailag értelmetlen támadásra küldtek, amely felesleges, nagy áldozatokat követelt. Áldozatuk *Az én semmi vagyok, népem minden* jelszóval a nemzetiszocialista mítoszképzés része lett. A Langemarck melletti temető 45 ezer sírdombjával zarándokhely lett.

A tördőfés legenda szerint a háborút nem a harcoló csapatok veszítették el, hanem a bolsevisták és a zsidók rombolták le a hátszágban az erkölcst, szocialista és kommunista munkamegtagadók gátolták a katonai utánpótlás szállítását. A legenda röviddel a fegyverszünet megkötése után keletkezett. Állítólag Frederick Maurice angol tábornok használta elsőnek a kifejezést, miszerint a német hadsereget „hátról döfték le”. Hindenburg legkésőbb 1919. november 18-án egy vizsgálóbizottság előtt átvette a kifejezést, amelyet aztán Ludendorff tábornok véglegesen bevitt a mindennapi használatba.

Mindkét narratíva a folyamatosan tartó katonai hangulat kiemelkedő eleme. Ezek megjelentek a frontharcos szövetségekben, közöttük a Stahlhelmben, de a szociáldemokrata birodalmi zászlóban, sőt számos háborús regényben is. A völksich katonai kultusz azonban egy vonatkozásban jelentősen eltért a császáritól: kifejezetten az egyszerű frontkatonákra irányult. Az összetartozás érzését a „Kamerad” (bajtárs) kifejezés is jelezte. A Reichwehr, és később a Wehrmacht tisztjei azonban meglehetősen tartózkodóan viselkedtek a nemzetiszocializmussal szemben. Először is a paramilitáris SA, mint egy pimasz proletár klub volt szálla a szemükben, majd az SS is.¹¹

(*A szellemi tevékenység ellenzői*) A totális rendszerek szigorúan rögzített világelképzeléseikkel szemben állnak minden gondolkodási sajátossággal, a fantázia minden extravagánsságával; ezért voltak bizalmatlanok a művészekkel szemben, s nem jutottak dülőre az irodalommal. Az egyedül érvényes tanítás kényszerűen a vak hitre és engedelmességre épít; s nem jutott hely az önálló gondolkodásnak és kreativitásnak, az individualizmusnak és kisebbségeknek. A köztudatot ezért állami gondoskodás alá helyezték.

A német nép „egészséges eredetére” hivatkozva a nemzetiszocializmus a szellemi fejlődés és az önállóság helyett a testi egészséget, az akaratot és a közösségi érzést szorgalmazta. Mindez főleg az ifjúság nevelésére irányult, és visszanyúlt az ún. Vándormadár (*Wandervögel*) természetjáró és ifjúsági mozgalom hagyományaira, valamint a mesterséges barbarizációra. Az ifjúságot meg kellett edzeni, magas sportteljesítményekre sarkallni, akaraterejét és határozottságát támogatni.

Az iskolai nevelést is folyamatosan ennek rendelték alá. Megrövidítették a képzési témákat, a német-, a történelem- és biológiaoktatást völksich hagyományoknak vetették alá, s kibővítették a sport oktatását, visszaszorították a humán gimnáziumok típusát. A hazafias nagyságot és heroizmust szorgalmazták, s azt, hogy életüket a Führerért, a népért és a hazáért áldozzák. Minden ettől eltérő kísérlet veszélyezteteti az ideológiailag egységesített népközösséget.

A „kulturbolsevizmus” jelszava alatt a finomabb kultúra minden formáját betegesnek és károsnak tekintettek, s elutasították. A „kulturbolsevizmus” jelszava az első világháború után alakult ki, hogy tiltakozzanak a Bauhaus funkcionális stílusa ellen. A nemzetiszocialisták átvették a kifejezést és egyre növekvő tartalommal töltötték meg, s kiterjesztették két nemzetközi erőre. A németiség őseréjét és a germán faj uralmát veszélyeztetve látták a Kommunista Internacionálé és a „világzsidóság” révén. Kifejezésük mindent átfogott, amely ellentmondott a nemzetiszocializmus egyirányú kulturális elképzeléseinek. Ezért lett a *Weltbühne* gyűlöletük tárgya, amelynek pacifista tartalma a civilizációs irodalmárok terméke volt, amely a zsidó világ-összeesküvés zsoldjában állt. A német kulturális életben így szerintük csak a germán- és hazafias kultusz létezhetett. A más és idegen kultúra elleni fellépés csúcspontját a Münchenben 1937-ben az „elfajzott kultúráról” rendezett kiállítás jelentette. Az irodalomban hadjáratukat az 1933. május 10-i könyvégetések mutatták. A nyilvánosság előtt a szellemi tevékenységet folytatóknak nem engedtek meg semmiféle elhajlást. Amikor a háborús helyzet egyre kritikusabb lett, Goebbels félreismerhetően elhanyagolta a filmgyártás területét.¹²

(*A nemzetiszocialista szimbolika*) A főbb náci szimbólumok közé tartozott a zászló, a horogkereszt és a felvonulási jelvények. Színszimbolikájában a piros a mozgalom társadalmi eszméjét, a fehér pedig a nacionalista eszmét jelentette. A horogkeresztet közel négyezer éve számos európai és Európán kívüli kultúra használta szimbólumként. Különbözőképpen értelmezték: a mozgás, a változás jelének, vagy a svasztikát Indiában éppenséggel napkeréknek tekintették. A 19–20. század fordulójától politikai szimbólumként a nemzeti-forradalmi mozgalmak, népi szövetségek, illetve az antiszemita irányultságú vándormadár-mozgalmak és szabads csapatok alkalmazták. Hitler „az árja ember győzelméért folyó küzdelem misszióját” látta a horogkeresztben, amely 1920-ban került fel az NSDAP zászlajába. 1933-ban a fekete–fehér–vörös zászló mellett birodalmi zászlóvá vált, 1935-től pedig a horogkeresztes zászló egyedüli nemzeti zászló lett. A felvonulási jelvényeket 1922-től Hitler tervezte az ókori római hadijelvények mintájára.

Hitler bizonyos példaképet látott az első világháborús brit propagandában, a munkásmozgalom agitációjában, a modern üzleti reklámok példaképfunkciójában, s a korabeli népszerű tömegpszichológia eszközeiben, amely az egyén feloldódását hirdette a tömegben. A tömegbefolyásolás modern eszközeinek tökéletesítésével végül valamennyi ellenlábását kiiktatta. A náci propaganda alapvetően totális volt; az élet valamennyi területére kiterjedt, mindig és mindenütt (munka és szabadidő) jelen volt és mozgósított. Elsősorban nem az értelmiséghez, hanem a széles tömegekhez szólt – szubjektívan és egyoldalúan. Kevés témára koncentrált, de azokat kitartóan ismételte, s elválaszthatatlan egységet alkotott az erőszakkal (a „mozgalom napja” 1938. november 9-én a „kristályéjszaka” pogromjába csapott át). A náci propaganda gyakorlata kapcsolódott a „harci időszakhoz”. Felismerték, hogy a hatalmi monopólium mellett a hírek és információk monopóliuma a lakossági mozgósítás és indoktrinálás s a hatalom megszerzésének feltétele.

A keresztény ünnepekkel versenyezve kialakították a náci ünnepeket is: január 30-a a hatalom megragadásának napja, február 24-e a pártalapítás ünnepe, március 16-a a hősök emléknapja, április 20-a a Führer születésnapja volt, május 1-je pedig nemzetközi ünnepből a nemzeti munka napja lett. Májusban még anyák napját, június 21-én a nyári napfordulót, szeptemberben a nürnbergi birodalmi pártnapot, október elején Bückebergben az arató hálaünnepet, november 9-én a mozgalom napját, december 21-én pedig a téli napfordulót és a német (pogány) karácsonyt ünnepelték.

A vizuális propagandaesemények a mindennapokat is átszőtték, hogy demonstrálják a nép és a vezetés sorsközösség-érzetét. A korábbi Heil! helyett bevezették a Heil Hitler! „német köszöntést”, a zárt sorokban való masírozást és a náci párt különböző szervezeteinek felvonulását, az iskolai reggeli ünnepeket, a zászlóavatást és szentelést, a fáklyás felvonulásokat, az utcai gyűjtéseket és az egytálétel-vasárnapokat. Mindezeket egyéb akciók egészítették ki: a rendszeres népszavazások, „termelési csaták”, téli segélyakciók és gyűjtések, s egy-egy nap heroizálása (1933. február 27-én a Reichstag leégését az „általános kommunista felkelés kezdetének”, a március 5-i parlamenti szavazást „az ébredő nemzet napjának”, a Reichstag március 21-i megnyitását a „nemzeti felemelkedés napjának” nevezték el).

A náci ideológia és gyakorlat egyszerre volt reakciós és modernizációt hirdető, antimarxista, agrárromantikus és ipari tőkést pártoló, diktatórikus és népképviselői, elit és populista. Eredményes volt a Führer-kultusz kiépítésében és ápolásában, a karizmatikus Führer-mítosz esetében, az osztályok feletti népközösség propagálásában, a hadrafoghatóság és a militarizmus erősítésénél, a fegyverkezés támogatásánál. Eredménytelen maradt ugyanakkor a lakosság soraiban általános agresszív zsidóellenes pogromhangulat kialakításában, az 1914. évihez hasonló háborús mozgósításban, az eutanázia-akciók népszerűsítésében, és abban, hogy erőteljes identitást teremtsen a korrupt pártnak.

A politikai alkalmazkodás árán a lakosság korábban elképzelhetetlen társadalmi mobilitáshoz és szabadabb életformához (fiatal lányok kikerülése a náci leányszervezeti tagsággal a szűk falusi életformából), anyagi előnyökhöz (pl. munkahely), az egyéni bizonyítás lehetőségéhez, nem értelmiségi karrierhez, szociális gondoskodáshoz vagy éppen a szabadidő felhasználásának – irányított – ajánlatához jutottak. A náci években kispolgári rendszer és erkölcs, vétkesen megsemmisítése és idealisztikus odaadás, bűnös energiák és visszájára fordult utópia, modern technikai szemlélet, békeretorika és háborús előkészület, rituális ünnepek és koncentrációs tábor állt közvetlenül egymás mellett. A propagandának az volt a funkciója, hogy mindezt elködösítse és megakadályozza bármiféle tudatosság kialakulását.¹³

JEGYZETEK

- | | |
|--|--|
| <p>1 A Nemzetiszocialista Német Munkáspárt programja (1920. február 24.) In: Németh István: Németországi alternatívák 1918–1933. Korona Kiadó, Budapest, 1995, p. 38–40.</p> <p>2 Felix Moeller: Der Filmminister. Goebbels und der Film im Dritten Reich. Henschel Verlag, Berlin, 1998, p. 15.</p> <p>3 In: Németh István: Németországi alternatívák 1918–1933, i. m. p. 38.</p> <p>4 Enzyklopedie des Nationalsozialismus. Herausgegeben von Wolfgang Benz, Hermann Graml und Hermann Weiß. Klett-Cotta, Stuttgart, 1997, p. 658–659.</p> | <p>5 Ludwig Peteres: Volkslexikon. Drittes Reich. Die Jahre 1933–1945 in Wort und Bild. Grabert Verlag, Tübingen, 1994, p. 464.</p> <p>6 Felix Moeller: Der Filmminister, i. m. p. 23–24.</p> <p>7 Uo. p. 24–25.</p> <p>8 Uo. p. 27.</p> <p>9 Uo. p. 28.</p> <p>10 Enzyklopedie des Nationalsozialismus, i. m. p. 408–409.</p> <p>11 Felix Moeller: Der Filmminister, i. m. p. 28–30.</p> <p>12 Uo. p. 31., és p. 58.</p> <p>13 Németh István: Németország története. Egységtől az egységig, i. m. p. 225–227.</p> |
|--|--|